

Rikere, og hva så?

Vi er blitt rikere, mer velutdannede, mer likestilte, mer urbaniserte og bor bedre og eier mer. Sysselsettingen er høy og levealderen likeså. Hvordan har det påvirket kvaliteten på våre liv og våre sosiale relasjoner? Det er vanskelig å finne noen entydige indikasjoner på at utviklingen har gått i en negativ eller positiv retning. Men oppfatningen i store deler av befolkningen er at det går gal vei, i landet som av media er utropt til verdens beste land å leve i.

Anders Barstad, Dag Ellingsen og Ottar Hellevik

I forrige måned ble det lansert en bok som forsøker å bidra til en mer nyansert debatt om retningen på samfunnsutviklingen: *På vei mot det gode samfunn?* Boka springer ut av et prosjekt som ble startet opp av Verdikommissjonen, og er utgitt av Statistisk sentralbyrå i serien Statistiske analyser. For første gang blir to viktige kilder til å beskrive samfunnsutviklingen sett i sammenheng: På den ene siden Statistisk sentralbyrås undersøkelser av levekår og miljøtilstand, på den andre siden MMIs løpende verdiundersøkelse Norsk Monitor. Mens SSBs data viser de faktiske utviklingstrekkene, gir Norsk Monitor et bilde av befolkningens ønsker for samfunnsutviklingen, og hvordan den oppleves. Vi bruker hovedkonklusjonene fra denne boka, samt noen viktige tilleggsobservasjoner fra indikatorartiklene i dette nummeret av Samfunnsspeilet, til å gi et kort innledende bilde av "rikets sosiale tilstand" anno 2004.

Ikke noe entydig bilde...

Hva er konklusjonene i boka? Bildet er sammensatt. Flere trekk ved norsk samfunnsutvikling de siste par tiårene har åpenbart vært negative. Dette gjelder ikke minst utviklingen i arbeidslivet. Nesten 340 000 personer ønsket i 2003 en sterkere tilknytning til arbeidslivet, en stor utfordring i forhold til idealet om et inkluderende samfunn. Arbeidslivet ser ut til å stille større krav til de ansatte og er preget av betydelige omstillinger og strammere tidsfrister.

Andre negative trekk har sammenheng med rusproblemer, kriminalitet, miljøtilstand og ikke minst en tiltakende økonomisk ulikhet. De rikeste får stadig større andeler av inntekts"kaka", og forskjellen mellom fattig og rik øker. På det siste feltet har utviklingen vært i klar motsetning til ønskene blant folk flest. To av tre mener det er en offentlig hovedoppgave å redusere den økonomiske ulikheten, selv om vi er blant de landene som har minst økonomisk ulikhet. Også de sosiale ulikhetene i forventet levealder er relativt store. Det er betenkelig at mange negative utviklingstrekk ser ut til å ramme de unge i særlig grad, eksempelvis økningen i bruk av illegale stoffer og utviklingen av en del former for psykiske problemer.

Noen trekk ved verdiutviklingen de siste årene kan betraktes som negative for kvaliteten av det norske samfunnet, og er i strid med flertallets ønsker. Oppslutningen om materialistiske verdier har vært økende siden slutten av 1980-årene. Denne tendensen er blant annet forbundet med mindre lovrespekt, omtanke for andre og vilje til samfunnsengasjement.

Anders Barstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi- og levekårsforskning, Dag Ellingsen er seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk, mens Ottar Hellevik er professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo og forskningsleder ved MMI. Denne artikkelen er delvis basert på en kronikk i Dagbladet 12.8.2004.

... men flere positive enn negative trekk

Men det er også mange eksempler på positive endringer de siste par ti-årene, og de positive trekkene er flere enn de negative. Folk flest har fått mer fritid, mer penger mellom hendene og større muligheter for utdanning. Mye av fritida tilbringer vi foran TV-skjermen, det er så, men i de siste årene har vi sett et oppsving i andelen som leser bøker. Vi er også blitt flinkere til å komme oss ut stuedøra for å gå på konsert eller kino.

Flere oppgir at de har fortrolige venner og hyppig vennekontakt, det er bare naboene våre vi har fått mindre kontakt med. Kontakten med familien er stabil og hyppig, til tross for at man kunne tenke seg at økende skilsmissefrekvenser ville redusere familiesamkvemmet. Færre omkommer i ulykker eller begår selvmord, selvmordstallene er faktisk de laveste siden 1979.

Vi lever stadig lengre, og økningen er tydeligst blant menn. Eldre har bedret sin funksjonsevne, og noen sider ved det offentlige velferdstilbudet har åpenbart blitt bedre. Eldreomsorgen er under stadig opprusting, og dagens eldre kan bo lenge hjemme. Må de på sykehjem, er sjansene stadig mindre for at de må dele rom med andre. I hvilken grad omsorgstjenestene vil tåle eldrebølgen når den for alvor setter inn, er en annen sak. Men de som er på vei inn i pensjonistenes rekker i dag, tilhører de små fødselskullene fra 1930-tallet, og for dem ser situasjonen lysere ut. En stadig større del av de offentlige budsjettene og samfunnets verdiproduksjon brukes på helseformål, i samsvar med folks prioriteringer. Fastlegereformen ser i hovedsak ut til å fungere etter sine intensjoner.

Velstanden gir seg utslag i bedre boliger, flere biler, flere forbruksjenstander og en lønnskonto der en stadig mindre andel går med til mat. Renteni-vået er behagelig lavt, noe som har gitt en klar og bekymringsverdig økning i gjeldsnivået.

I motsetning til inntrykket fra mediene, har det ikke blitt flere fattige og flere ofre for vold i løpet av 1980- og 1990-årene. Et overraskende funn er at det var færre dødsfall på grunn av drap og overfall på begynnelsen av 2000-tallet enn 20 år tidligere. De siste årene er det også blitt færre som kommer hjem til en bolig som har hatt besøk av innbruddstyver; dette er et nytt trekk etter flere tiårs økning i denne formen for lovbrudd.

Arbeidslivet er blitt tøffere å delta i, men samtidig har vi en høy andel del-takere i internasjonal målestokk. Særlig kvinner nyter godt av dette. Arbeidsledigheten er relativt høy i norsk målestokk, men lav i forhold til de fleste andre europeiske land. Økningen i antallet uførepensjonister er imid- lertid bekymringsverdig, men samtidig har vi en lovfestet allmenn pensjons- alder som er høy i internasjonal målestokk.

Verdensmestere?

Det positive bildet får støtte av internasjonale sammenligninger. At Norge er "verdens beste" land å bo i, er blitt noe av et mantra i samfunnsdebatten. Grunnlaget er framfor alt FN-organet UNDPs indeks for menneskelig utvik- ling (HDI). Den baserer seg imidlertid på et fåtall enkle indikatorer som er lite egnet til få fram forskjeller mellom rike land. Andre indekser, beregnet på grunnlag av et bredere datatilfang, viser at det heller er Sverige som går av med seieren som "verdens beste". Viktigere er det at Norge langt fra all- tid kommer like pent ut i internasjonale sammenligninger. For eksempel er

ikke den norske skolen spesielt god til å utjevne sosiale forskjeller. Forskjeller i helsetilstand mellom sosiale grupper er større hos oss enn i flere andre land. Det er betydelige forskjeller i forventet levealder mellom personer i akademiske yrker og de som arbeider i mer manuelle jobber.

Hvilken innsats et av verdens rikeste land gjør for å løse fattigdoms- og miljøproblemene i verden er også en viktig side ved samfunnskvaliteten. En indeks for u-landsvennlig politikk presentert i fjor ga Norge en middels plassering, framfor alt på grunn av handelspolitikken. I FN-rapporten som kåret Norge til verdens beste i fjor sommer, ble vi trukket fram som eksempel på rike land som gir mye i u-hjelp, men som kunne gjøre mer for å øke importen fra utviklingslandene.

Selv om Norge utvilsomt er et godt land å bo i, kan altså ryet som verdens beste være noe overdrevet. Også på andre områder kan det diskuteres om samfunnet er verre enn sitt rykte. Prosenten som mente at styrking av miljø-

vernet i Norge var en spesielt viktig samfunnspolitisk sak, ble halvert fra 1989 til 2001. Riktignok har flere av de lokale problemene avtatt, men utviklingen på det globale nivå har vært mer negativ (utslipp av klimagasser, redusert biologisk mangfold). De norske utslippene av klimagasser øker. Dette er et eksempel på hvordan katastrofepregede hendelser som Tsjernobyl og algeinvasjon på slutten av 1980-tallet styrker oppmerksomheten, og hvordan interessen synker når dramatikken forsvinner fra mediebildet. Levekårsundersøkelsene viser også at miljøproblemene ikke påvirker folks dagligliv i og rundt boligen i noen høyere grad enn før.

Pessimismen rår

I kontrast til overvekten av positive utviklingstrekk og flatterende FN-statistikk viser Norsk Monitor at befolkningens syn på samfunnsutviklingen preges av pessimisme. Det er langt flere som synes at samfunnet er blitt verre å leve i de siste årene enn som synes det er blitt bedre. Enda mer påfallende er de negative forventningene til framtida, bare 1 av 10 tror på forbedring.

Denne kontrasten kan ha mange årsaker. Noen kan ha lagt større vekt på de negative enn på de positive trekkene. Ønskene om forbedringer kan ha steget raskere enn de faktiske forbedringene, slik at "mer" likevel oppleves som "mindre". En tredje mulighet er tendensen i mediebildet. Når vi mangler innsyn i andres virkelighet, blir media en særlig viktig informasjonskilde. Bildet preges ofte av dramatiske negative enkelthendelser som gjør sterkere inntrykk enn statistiske data med en positiv tendens.

Et sterkt misforhold mellom et samfunnsbilde og de faktiske utviklingstrekkene er uheldig. Dersom et unyansert elendighetsbilde preger den offentlige debatten, er det lett å tenke seg negative konsekvenser: Mistilliten til det politiske systemet blir sterkere, det blir færre som deltar og engasjerer seg i folkevalgte organer og pessimismen får vind i seilene. Det er nettopp dette som ser ut til være utviklingen i det norske samfunnet, blant annet var det en dramatisk økning i mistilliten til politikere og politiske organer i løpet av 1990-årene.

På den andre siden kan en naiv utviklingsoptimisme være vel så farlig, og like lite begrunnet. Et av problemene er at de store utfordringene nå er mindre synlige og mer usikre enn før. For eksempel er konsekvensene av å slippe ut mer klimagasser relativt fjerne og usikre. I et demokrati rettes oppmerksomheten i stor grad mot det dagsaktuelle, mens det først er på lengre sikt at virkningen av veivalgene på miljøområdet kan bli fatale. Uansett er det nødvendig å tro på mulighetene for handling, og her er den utbredte pessimismen en stor utfordring.

Er det en sammenheng mellom den utbredte pessimismen og andre negative utviklingstrekk, som et økende konsum av rusmidler? Hvis framtida framstår som dyster og usikker, kan det være mer fristende å hengi seg til øyeblikkets gleder. Det vi imidlertid ikke vet, er om pessimismen også gjelder ens egen, personlige framtid eller om den er begrenset til å gjelde samfunnet i stort. Det er fullt mulig å oppfatte seg selv som et positivt unntak fra en generell trend.